

Trefpunt Riga

РИГА-ГАЙЕНСБЕРГЪ ЛЪСНАЯ УЛ.

Trefpunt Riga

Jan Paul Hinrichs

UITGEVERIJ BAS LUBBERHUIZEN

Het Oog in 't Zeil Stedenreeks

De mythe van Odessa
Ah Triëst...
O Lissabon, mijn huis
Wenen, de sfinx
De façades van Sint-Petersburg
Oxbridge blues
Gent, de dubbelzinnige
Passage Istanbul
Napoli!
Ongenaakbaar Madrid
Nice, muze van azuur
Dublin
Tübingen, Heidelberg, Freiburg
Lemberg – Lwów – Lviv
Ascona, beziëld paradijs
Paramaribo brasa!
Dushi Willemstad
Illes Balears

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij
een bijdrage van de Stichting Vrienden van De Parelduiker.

www.lubberhuizen.nl

Tekst © 2017 Uitgeverij Bas Lubberhuizen en Jan Paul Hinrichs
Afbeeldingen © 2017 De rechten op de illustraties berusten
bij de genoemde instanties of personen. De uitgever heeft getracht
alle rechthebbenden te achterhalen. Mocht u desondanks menen
aanspraak te kunnen maken op enig recht, dan kunt u contact opnemen
met Uitgeverij Bas Lubberhuizen, info@lubberhuizen.nl
Foto achterzijde omslag Stefan Gesele
Omslag en vormgeving Marjan Gerritse BNO

ISBN 978 90 5937 496 6
EBOEK ISBN 978 90 5937 497 3
NUR 500

Inhoud

Woord vooraf 7

In Riga blaffen gouden honden, zingen verzilverde hanen 23
Krišjānis Barons en de magie van de *daimas*

Een kamer vol zonneschijn en hyacintengeur 34
De Koerlandse visioenen van Eduard von Keyserling

Van het vreemde naar het vreemde, en altijd is het nacht 44
Rainis en het vrije Letland

Hier is het goed. Dennen, zee, stilte 52
Maksim Gorki aan het strand bij Riga

De man die de witte dood koos 62
Anna Achmatova, Michail Koezmin en een huzaar in Riga

Dit labyrint van moestuinen, bakkerijen en prikkeldraad 72
Osip Mandelstam aan het strand bij Riga

Het wordt avond, zoals het alleen hier avond kan worden 79
Kurt Tucholsky en een liefde uit ‘Riiiga’

In de massa op de boulevard – een heel dik volk 91
Vladimir Majakovski ongewenst in Riga

Hij kwam van een andere planeet – ik had geen tijd voor hem 98
Walter Benjamin en een bolsjewiste uit Riga

Geweldige en bijna verlaten uitgestrektheden 113
Giuseppe Tomasi di Lampedusa en een standshuwelijk in Riga

Het bos hier bij de grens lijkt al helemaal Russisch 125
Ivan Boenin: een Nobelprijswinaar op tournee

De oude stad ligt in rook 133

Johannes Bobrowski, soldaat in Letland

Oud Riga bij nacht... Boeiend, nietwaar? 140

Aleksej Arboezov en een late liefde in Riga

Epiloog: Stāmeriena 147

Noten 151

Verantwoording 157

Namenregister 158

Woord vooraf

In een noordelijke wijk van Riga, achter een brug over een klaverblad van spoorlijnen, ligt aan de bosachtige afslag van een trambaan de *Brāļu kapi*, het Broederkerkhof, oftewel het soldatenkerkhof. De ingang is een hoge, blokkendoosachtige, granieten poort met twee beeldhouwwerken, links en rechts: ruiters te paard met neerhangende hoofden en vaandels die dode makers gedenken. Van hier voert een bijna tweehonderd meter lange lindelaan – de vrouwelijke boom in de folklore – naar het hoofdmonument, een met eikenbomen – de mannelijke boom – omgeven terras, waarin in het midden het eeuwige vuur brandt. De krachtige figuur van *Māte Latvija*, Moeder Letland, domineert het ensemble: een vrouw, die een neergelaten vaandel en eikenkrans draagt, tekenen van rouw en overwinning. Ze staat in het midden van een lange muur waaraan vier krijgers de wacht houden met de schilden van de vier regio's van Letland: Zemgale, Kurzeme – Koerland –, Vidzeme en Latgale.

Er is geen betere inleiding op de geschiedenis van Letland en de hoofdstad Riga denkbaar dan dit door de beeldhouwer Kārlis Zāle ontworpen kerkhof dat is ingewijd in 1936. Het was oorspronkelijk opgedragen aan de soldaten die vielen in de jaren 1915-1920, de tijd van de strijd die tot de eerste onafhankelijkheid van de Letse natie voerde. Sindsdien zijn er gevallen van allerlei signatuur bijgekomen: soldaten die de afgelopen honderd jaar in verschillende tijden voor verschillende overtuigingen vielen, zonder te weten dat hun dood, in veel gevallen, spoedig zinloos zou lijken, omdat de macht waarvoor ze stierven in andere handen overging.

Er is een veelbetekenend gedicht van de in 1925 in Kiev geboren Joodse dichter Naum Korzjavin waarin hij, over de *Brāļu kapi* 'als door een stenen boek' dwalend, een poging doet in deze wirwar een lijn te trekken. Zijn blik gaat naar de eenzame figuur van Moeder Letland, 'gekleed in marmer', die met indrukwekkende ernst en ingetogen zorgzaamheid waakt over de gevallen soldaten: over de twee gevallen krijgers die gebeeldhouwd aan haar voeten liggen en de ongeveer drieduizend soldaten die binnen haar gezichtsveld begraven liggen:

Brāļu kapi, het Broedkerkhof: de militaire begraafplaats in Riga (foto auteur).

Voor haar liggen grafstenen in rijen,
en onder die stenen – zij die zijn gedood.
Onder verschillende vaandels, in verschillende jaren,
maar altijd – voor haar. En altijd – voor de vrijheid.

Korzjavin ontdekt de steen van een Russische officier die viel tegen de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deze militair, gestorven in de overtuiging dat het tsarenrijk wel eeuwig zou bestaan, had het van alle gestorvenen schijnbaar het gemakkelijkst gehad. Zijn wereld was simpel en voor altijd hetzelfde, dicht bij het strand en de datsja's in plaatsen die hij kende met hun Duitse namen als Majorenhof en Dobbeln. De officier krijgt iets naïefs, zoals zo velen die in de Eerste Wereldoorlog blind ten strijde trokken voor een kroon die spoedig zou vallen:

En onder een steen ligt een kolonel in Russische dienst,
die in 1916 zonder zielskwellingen viel.

Hier, bij Riga, waar stranden zijn en scheve daken,
is hij tot nu toe ervan overtuigd dat dit Rusland is.

De mannen die later vielen, deden dat in verwarrende politieke omstandigheden die ze zelf niet konden doorgronden. In het hart van de Letse geschiedenis brengt ons de herinnering aan

[...] de Letse Schutters, wier graven in Rusland liggen,
die precies zo omkwamen, voor dezelfde vrijheid,
door verschillende vijanden en in verschillende jaren.

De Letse Schutters waren Letse onderdelen van het tsaristische leger die in de Eerste Wereldoorlog tegen de Duitsers vochten. Ten tijde van de Russische Revolutie kozen veel Schutters de kant van de bolsjewieken. Begin 1919 deden ze met het Rode Leger een mislukte poging het zich net onafhankelijk verklaarde Letland te veroveren en lieten zich niet onbetuigd bij een terreur vol willekeur waarbij in Riga duizenden doden vielen. Zo is men behalve van Schutters ook van Rode Schutters gaan spreken: bepaald geen erenaam in de oren van menige Let. Velen bleven uiteindelijk in de Sovjet-Unie. Voor Letten van andere signatuur zijn veel van deze strijders geen vrijheidsstrijders maar voorboden van de bloedige bezettingen van het land door de Sovjet-Unie in de jaren 1940-1941 en 1944-1991.

De dichter Korzjavin – eind jaren veertig naar Siberië verbannen, in 1973 gedwongen de Sovjet-Unie te verlaten en sindsdien in de Verenigde Staten woonachtig – brengt ons bij een soldaat die in de Tweede Wereldoorlog aan Duitse zijde viel en twee partizanen, soldaten die juist tegen de Duitsers vochten:

Wij eren de tweeden. Iemand eert de eerste, als held.
Eert hem dat hij opstond voor de verdediging van de rust,
eert hem dat hij wraak nam, – blind en wreed wraak nam
in 1941 voor de acties van 1940.

Hiermee raakt Korzjavin weer het hart van de zaak. Een Let collaboreerde met de Duitsers maar deed dat uit wraak: voor de Sovjetbezetting

van 1940 die zijn rust verstoorde en alle moorden en verbanningen die spoedig daarop volgden. Korzjavin stelt zich op in zijn plaats:

Alles haalde hij door elkaar. Maar de tijd haalde ook
alles door elkaar.

Er waren verschillende waarheden die als grafstenen
op elkaar leken.

In zijn in 1962 geschreven gedicht concludeert Korzjavin dat de spanning rond deze grafstenen ook lang na de oorlog nog voelbaar is:

Hier is geen dood. Alleen leven, hoewel dit een kerkhof is...
Zolang de onenigheid duurt, en er is geen einde aan,
protesteren de gevallen wanhopig bij de gevallen
over vragen die al lang hun scherpte hebben verloren.

Verzoening blijkt een ver ideaal:

Stilte. In rijen slapen soldaten van verschillende legers,
stenen ruziën – waar rangen en data zijn uitgeslagen.
Meningen twisten in het stenen boek.
Stolsel van tijd – het Broederkerkhof in Riga.¹

Afwezig zijn hier de tienduizenden Letse Joden – die in de Tweede Wereldoorlog van de aardbodem verdwenen. Ook elders hebben zij geen graven. Maar zij waren ook geen soldaten.

Het soldatenkerkhof ligt iets buiten het centrum van Riga. De Letse geschiedenis van de afgelopen honderd jaar is in Korzjavins gedicht door elkaar geklutst maar de stedelijke ontwikkeling van Riga laat zich vrij makkelijk aan allerlei ringen met bebouwingen aflezen. Het verste weg van het oude centrum – en vrijwel onzichtbaar rond het kerkhof – staan de Sovjetflats. Zij vormen aan de rechteroever van de Daugava de buitenste ringen van de stad, die overal in de Sovjet-Unie dezelfde waren. Indrukwekkend groot en smaakvol is de volgende ring, bijna uitsluitend door in Riga opgeleide architecten ontworpen: de Jugendstilstad die in de tsarentijd rond 1900 is gebouwd. Hier vindt men de mooiste Jugendstilstraten van Europa en honderden schitterende huizen, soms

afgewisseld door strakke art-deco-ontwerpen uit de jaren twintig en dertig en, opvallend vaak nog, door lage houten huizen. Het enkele Sovjetgebouw dat ertussen staat, valt meteen op door lelijk, haastig metselwerk en stijloosheid. Het officiële hoogtepunt van de Jugendstil is één straat: de Alberta iela. Hier is flink gerestaureerd, maar sommige huizen zijn nog altijd niet veranderd sinds de Sovjettijd, toen er communale appartementen in zaten, en hebben verwaarloosde achterhuizen.

Op de grens van de Jugendstilring staat van de hand van Kārlis Zāle, dezelfde beeldhouwer die het soldatenkerkhof ontwierp, het in 1935 ingewijde vrijheidsmonument: een obelisk uit Fins graniet met een bronzen vrouwenfiguur met zwaard en schild, en het opschrift in de sokkel: *Tēvzemei un Brīvībai*, ‘Voor het Vaderland en de Vrijheid’. Na een halve groene ring van brede boulevards met chique gebouwen en parken – waarin de Letten hun ingetogen goede smaak voor tuinaanleg en beeldhouwkunst tonen – volgt het oude Duitse centrum. Het is niet veel meer dan een vierkante kilometer groot, met middeleeuwse gebouwen, waar men zich op sommige plaatsen eerder in een oud Bremen waant dan in een stad die lang vanuit Moskou en Sint-Petersburg is aangestuurd. Dit is de wereld van de Domkerk, de Jacobskerk en andere kerken waar de reformatie al vroeg haar intrede deed. Hier staan een oud kasteel, gildehuizen en liggen kloeke oude straatkeien. Maar ook staan hier strenge ministeries in Mussolini-stijl uit de jaren dertig waarvoor oude straten hebben moeten wijken. Het mondiale kapitalisme heeft met vestigingen van alle bekende winkelketens inmiddels toegeslagen. De restaurantprijzen liggen in de oude stad soms vier keer hoger dan een kilometer verderop, waar de kwaliteit ook nog eens aanzienlijk beter is. In de Sovjettijd zag het oude centrum, zonder al die reclame en glanzende winkels die overal op de wereld hetzelfde zijn, er wat mij betreft aanzienlijk pittoresker en geheimzinniger uit. De oude communisten konden zaken roekeloos vernielen maar – een ondergevalueerde eigenschap – sommige dingen ook perfect bewaren door er niets mee te doen.

Riga ontstond rond 1200, toen de Bremer bisschop Albert 1 de Letse stammen kwam kerstenen. In 1202 stichtte hij de Orde van de Zwaardridders, die de missie ondersteunde. Het was het begin van ruim zeshonderd jaar Duitse dominantie in Letland en Estland. Het was ook het begin van een Hanzestad die in de zestiende eeuw even Pools

Gezicht op Riga vanaf het water, eind negentiende eeuw.

werd, in de zeventiende eeuw Zweeds, met in het zuiden en in het westen daarvan een nu vergeten, onafhankelijke staat Koerland. In 1710 veroverde Rusland de stad Riga, maar handhaafde de rechten die in de Zweedse tijd golden, ook die in de religieuze sfeer. De lutherse religie bleef dominant. Al in het begin van de negentiende eeuw werden in Koerland, dat in 1795 bij Rusland kwam, en Lijfland de boeren vrijgemaakt. Nadat in het midden van de negentiende eeuw de vestingwallen van Riga waren gesloopt, kon de stad zich ontwikkelen. Spoorlijnen, industrie en een Letse middenstand dienden zich aan. Het inwonersaantal steeg met sprongen, net als overal elders in het Russische rijk. In 1867 waren het er ruim honderdduizend, in 1913 bijna een half miljoen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was Riga een stad die ongeveer voor veertig procent een Letse bevolking had, voor veertien procent Duits was en voor ruim achttien procent Russisch. Verder woonden er veel Litouwers, Joden en Esten.

Op Russische bodem was Riga, net als Odessa aan de Zwarte Zee, een *Fremdkörper*, uiterlijk en innerlijk. Het was een knooppunt van handel, verkeer en toerisme, met stranden aan de Golf van Riga en plaatsjes vol datsja's en pensions die sinds de aanleg van een spoorlijn in 1877 goed te bereiken waren. Russen, Duitsers en Letten hebben in de afgelopen honderd jaar om de hegemonie over de stad gestreden – het Broederkerkhof getuigt ervan. Een goed beeld van alle spanning rond de stad geeft de periode 1914-1919. De Eerste Wereldoorlog was

Riga in de stedenatlas van Georg Braun en Franz Hogenberg (*Civitates Orbis Terrarum*, 1581)

uitgebroken en de stad, waar Duitse notabelen het van oudsher voor het zeggen hadden gehad, kwam onder Russisch militair bestuur. Het was de tijd van de onbezorgd gestorven Russische kolonel uit het gedicht van Korzjavin. Pas in september 1917, toen de tsaar al een half jaar zijn kroon kwijt was, lukte het de Duitsers de stad te veroveren. In november 1918, bij het einde van de Eerste Wereldoorlog en de val van het Duitse keizerrijk, riepen de Letten de onafhankelijkheid uit. Maar al in januari 1919 veroverde het Rode Leger de stad en, zoals al vermeld, enkele maanden van bolsjewistische terreur volgden. In mei heroverden Duitse troepen de stad, waarna de Letse voorlopige regering die naar Koerland was uitgeweken, naar Riga terugkeerde. De stad was een speelbal tussen Duitsland en Rusland geweest. Beide machten waren in die dagen te zwak om hun wil door te zetten. Op dat moment grepen de Letten hun kans. Riga ontwikkelde zich ook pas daarna tot een overwegend Letse stad.

Hoe kunnen we ons Riga voorstellen in het Interbellum? In de verbinding tussen Duitsland en Rusland speelde Riga de rol van overstapstation. De Nord-Express, bekend van het iconische reclameaffiche van A.M. Cassandre met een hardrijdende trein in de richting van de horizon, reed vanaf 1926 van Parijs en Berlijn naar Riga. Door de ligging van de stad, aan de rand van het Sovjetrijk, kwamen in Riga veel passagiers op doorreis van het Westen naar de Sovjet-Unie of omgekeerd. Ernst Toller beschrijft zo'n oponthoud toen hij vanuit Berlijn op weg ging naar Moskou. Het begon met de papierwinkel waar men in de jaren twintig doorheen moest om in Moskou te komen: een Litouws en

een Lets visum. Eenmaal met de trein in Riga aangekomen hield Toller enkele uren over voordat de trein naar Moskou vertrok. Toller schetst het beeld van een vuile, vrolijke, weldoorvoede Westerse bourgeoisstad waarvan hij verder niets ziet: ‘Ik had me verheugd op de droge vorst van het noorden, hier stamp ik weer door de modder en het gelach van een regenachtige avond. Ik loop een half uur door de stijf van vuil staande straten van Riga. De straten zijn verlaten, spaarzaam verlicht, en ik zie bijna niets van de architectuur van de stad. In een café hoor ik de melodieën van de Jimmy’s, die ik in Berlijn en Caïro en Jeruzalem heb gehoord, zie burgers met de penetrante trek van vette smokkelaars die hun gebaren in het Westen hebben opgedaan.’²² Toller behoorde op dat moment bij de vrienden van de Sovjet-Unie. Wat een opluchting was de terugkeer op het station: ‘Eindelijk in de Russische wagon. Mij valt de properheid en de gedisciplineerde organisatie op.’²³

Omgekeerd zien we, zeker naarmate de dictatuur in de Sovjet-Unie sterker werd, steeds minder schrijvers en kunstenaars de weg van de Sovjet-Unie naar het Westen nemen. Jevgeni Zamjatin was een uitzonderlijk geval toen hij eind 1931 vanuit Leningrad via Riga naar Frankrijk emigreerde: het was een van de laatste keren dat een schrijver een dergelijke toestemming kreeg. Maar hij bleef maar twee dagen in de stad waar men zijn toneelwerk jaren had uitgevoerd zonder dat hij er een cent aan royalty’s voor had gekregen. Zamjatin schreef aan Konstantin Fedin, die in een tuberculosekliniek in Davos zat: ‘Ik weet niet waar ik ben: niet Rusland, niet het buitenland, niet een soort Finland. Ik probeer geld (*lats*) te persen uit het Russische theater alhier. Ze spelen, de duivels, *De vlo* voor het vijfde seizoen (!) en *De maatschappij van de geachte klokkenluiders*, en wat geld betreft: vooralsnog alleen ontbijten. Misschien geef ik ze nog een stuk als het ontbijt een goede lunch wordt. De lunches zijn hier goed – elk groot land zou zich dit kunnen wensen.’²⁴ En naar zo’n groot land, Duitsland, reisde Zamjatin meteen weer door.

De transitreizigers Toller en Zamjatin konden verder weinig zeggen over Riga. Aanzienlijk meer komen we te weten uit de memoires van de eminente Amerikaanse diplomaat George Kennan die in 1929 in Riga ging werken als consulaire medewerker. Hij vond Riga een levendige stad, waarin de Letse regering er alles aan deed om de stad zo Lets mogelijk te maken. Hij spreekt hier in vergelijking met de Estse hoofdstad Tallinn, waar hij eerder had gediend en waar hij kennelijk minder aan

Affiche van A. M. Cassandre voor de Nord-Express, die Riga met Berlijn en Parijs verbond.

zijn trekken was gekomen: ‘Riga had het voordeel van een gevarieerd en uitgesproken kosmopolitisch cultureel leven: kranten en theaters in Letse, Duitse, Russische en Jiddische tongen, en levendige lutherse, rooms-katholieke, Russisch-orthodoxe en joodse religieuze gemeenschappen. In deze hele regio was religie nog het gebruikelijke waarmede van nationaliteit, zodat, als je iemand vroeg wie hij was, hij meteen antwoordde door te vertellen wat zijn religie was in plaats van een affiniteit met een bepaald land te noemen. De politiek dominante Letten, die steeds chauvinistischer werden tijdens de jaren van hun onafhankelijkheid, waren eropuit om zo snel mogelijk een einde te maken aan al het kosmopolitisme en uiteindelijk slaagden ze erin, in 1939, de stad van veel van haar charme te beroven. Hun bemoeienissen in deze richting werden uiteraard gecombineerd in 1940, op een manier die ze niet hadden voorzien of gewenst, toen het land werd bezet door de Russen en ingelijfd in de Sovjet-Unie.’⁵

Kennan schetst een stad waarin het, zeker voor een buitenlandse vrijgezel met enig geld op zak, goed toeven was: ‘Riga had een levendig

nachtleven, helemaal in de Petersburgse traditie: wodka, champagne, zigeuners, sleden of koetsen met stevig warm ingepakte koetsiers die aan de deur wachten [...]. Riga was in veel opzichten een kleine uitgave van Petersburg. Het oude Petersburg was nu uiteraard dood, of grotendeels dood – in ieder geval onbereikbaar voor mensen uit het Westen. Maar Riga leefde nog. Het was een van die gevallen waarbij de kopie het origineel had overleefd. Leven in Riga was dus in veel opzichten leven in tsaristisch Rusland – het was eigenlijk zo’n beetje de enige plaats waar men nog in tsaristisch Rusland kon leven.⁶ Wellicht heeft Kennan in een nachtcafé wel Pjotr Lesjtsjenko horen zingen, de grote Russische chansonnier die, getrouwd met een Letse vrouw, in Riga vaak optrad en grammofoonplaten opnam met tango- en zigeunerliedjes die men nog altijd en overal in de Russische wereld kan horen.

Kennan vond in de directe omgeving nog een ander groot voordeel van zijn nieuwe standplaats: ‘die geweldige, schijnbaar eindeloze strook zee kust die bekend was als het strand van Riga. Hier waren de datsja’s van het Russische type – zomerbungalows – uitgestrekt over kilometers en kilometers langs de duinen tussen de grote glinsterende Schotse dennen. Ik kreeg zelfs een van deze huisjes voor eigen gebruik: een smal, éénkamergeval. Ik bracht in juni en juli daar weekends door, badend in de zee bij dag, badend ook later, in de nachtelijke uren, in de magie en, voor mij, imponerende erotische schemering van de noordelijke wereld in de weken van de zomerse zonnewende – de schemering die de naam heeft gegeven aan de “witte nachten” van Petersburg. Het was een geweldig, troebel half-licht dat de ongebroken overgang van de gloed in de noordelijke hemel van zonsondergang naar zonsopgang markeerde – een natuurverschijnsel onder welks betovering alle menselijke emoties en situaties een verhoogde prikkeling, geheimzinnigheid en belofte kregen.’⁷

In 1939 waren Hitlers Duitsland en Stalins Sovjet-Unie sterk genoeg om elkaar wat te gunnen. Het gevolg van het Molotov-Ribbentroppact is bekend: de Sovjet-Unie pikte de Baltische staten in. Op 14 juni 1941 voerden de bezetters een groot deel van de Letse elite af naar Siberië. Bordjes op allerlei huisgevels in Riga herinneren hieraan: alleen staan er nooit namen bij. Kort daarna viel Duitsland de Sovjet-Unie binnen en kwam Riga in Duitse handen. Tienduizenden Joden werden vermoord. De Duitsers voerden al snel een burgerbestuur in en maakten de stad hoofdplaats van het *Reichskommissariat Ostland*. Ambtenaren

en ondernemers kwamen met vrouwen en kinderen uit Duitsland over en konden zich nestelen in villa's van vermoorde Joden: het ging dan ook om een bezetting door een duizendjarig rijk.

Deze nazi-bezettingpolitiek resulteerde onlangs nog in het bizarre verhaal van filmregisseur Rosa von Praunheim, vastgelegd in zijn documentairefilm *Meine Mütter* (2008). Uit een sporenonderzoek in Riga bleek weer eens dat *petites histoires* krachtiger kunnen zijn dan de verhalen van de grote politiek en de oorlog waaraan ze zijn ontsproten. Von Praunheim wist dat hij in Riga was geboren maar kwam er pas op zijn achtenvijftigste achter dat de Duitse vrouw die hij voor zijn moeder hield in feite zijn adoptiemoeder was. Zij was met haar man meegekomen naar Riga. Zijn ware moeder bleek een naar Letland overgekomen Duitse secretaresse te zijn die bij zijn geboorte in 1942 in de gevangenis zat en vlak na de oorlog in Berlijn in een psychiatrische kliniek stierf. En dat bleek helemaal geen geheim: 'Ik heb mijn familieleden ernaar gevraagd. Ze wisten allemaal dat ik geadopteerd was. Allemaal. [...] Het is verbazingwekkend dat het niet uitgekomen is, dat niemand is gaan kletsen. Hoe is het mogelijk dat een hele familie zo lang zwijgt? [...] Iedereen wist dat ik het niet wist.'⁸

Na de Tweede Wereldoorlog was Riga lange tijd een niet zeer toegankelijke stad aan de periferie van het Sovjetrijk die, door gebrek aan contacten, veel minder van dergelijke persoonlijke geschiedenissen kon genereren. Westerse toeristen kwamen er nauwelijks. De tijd van het vliegtuig was inmiddels aangebroken en treinen uit Berlijn naar Moskou reden via Wit-Rusland: voor transit was de dominante treinstad van weleer niet meer nodig. De Nord-Express reed niet meer. Na de val van het Sovjetrijk en de nieuwe onafhankelijkheid van Letland in 1991 werd Riga al gauw weer de Oostzeestad die ze eeuwen was geweest, een haven voor schepen in alle richtingen maar ook een overslaghaven voor Rusland.

In Litouwen bestaat naast Vilnius een tweede stad, Kaunas, in Estland, naast Tallinn, Tartu. Letland heeft zo'n tweede stad niet: alles in het land is geconcentreerd op Riga. Zo'n situatie was er niet alleen nu en in de Sovjettijd maar ook eerder. Ook in de cultuur heeft Riga een dominante positie. Riga is de stad van de Letse literatuur, met schrijvers die prominent zijn vertegenwoordigd in de sfeer van straatnamen: de folkloreman Krišjānis Barons, de nationale dichter Rainis, zijn vrouw

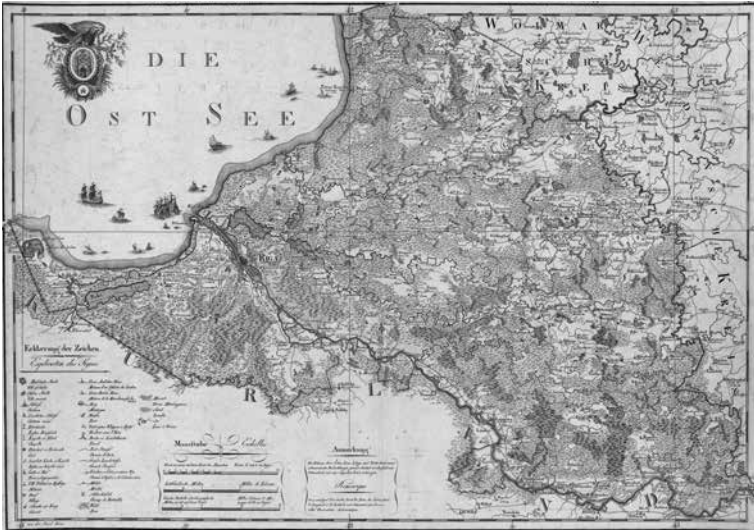
Aspazija, de stadsdichter Aleksandrs Čaks. In tegenstelling tot de Estse literatuur heeft de Letse, net als de Litouwse literatuur, internationaal nooit veel reputatie kunnen verwerven. Geen enkele Letse auteur is internationaal bekend. Vertalingen worden vrijwel altijd door geëmi-greerde Letten gemaakt en verschijnen vaak als verkapte eigenbeheer-uitgaven. De Letten hebben niettemin iets dat uniek maar praktisch onvertaalbaar is: de anonieme, eeuwenoude volksliederen, door Barons *dainas* genoemd, vaak kwatrijnen, die uiterst poëtisch en beeldend zijn.

Riga heeft een bescheiden maar vaste plaats in de Duitse cultuur: allereerst door de dichter en filosoof Johann Gottfried Herder die in de jaren 1764-1769 aan de Domschule verbonden was, en door Richard Wagner die in de jaren 1837-1839 in de stad dirigeerde. In een brief van 20 september 1840 uit Parijs aan Theodor Apel vat hij zijn ervaringen samen: '[...] ik kreeg een goede en eervolle aanstelling als dirigent in Riga. Daar heb ik twee tamelijk rustige jaren doorgebracht; ik zou kunnen zeggen dat ik daar weer op mijn verhaal begon te komen, ware het niet dat ik steeds meer inzag dat ik niet in de wieg gelegd ben om op deze manier de kost te verdienen. Ik zocht een soort verdoving door mij bijna fanatiek op mijn werk te storten, maar mijn lichaam, dat het klimaat van het noorden trouwens helemaal niet goed kon verdragen, was daar niet tegen bestand. Ik werd zwaar ziek; door een zenuwaan-doening dreigde ik voorgoed te worden geveld. Nauwelijks was ik weer genezen, of ik kreeg te horen dat tijdens mijn ziekte mijn schijnbare vriend Dorn me op hoogst perfide wijze mijn positie afhandig had gemaakt! – Het was vreselijk; ik was totaal van streek, maar ik trachtte daar toch Gods hand in te zien, als moest deze gebeurtenis een wenk voor mij betekenen om niet stil te blijven staan, maar mijn hogere levensdoel na te streven. Ik verzamelde schielijk een paar honderd roebel en kondigde mijn vrouw aan dat de reis nu naar Parijs ging.'⁹

Wagner was iemand die steeds ergens opnieuw begon. Maar zijn ervaring zegt wel iets over Riga: het was voor buitenstaanders zelden een stad om te blijven. Eigenlijk bleven Herder en Wagner nog relatief lang. In de negentiende eeuw zien we een enkele Rus die pootje kwam baden aan het strand. Nikolaj Leskov en Ivan Gontsjarov zijn vaak geweest. De revolutionaire publicist Dmitri Pisarev verdrong bij het zwemmen in 1868. Later verscheen de jonge Osip Mandelstam aan het strand toen hij bij zijn in Riga woonachtige grootouders op bezoek was. Maksim Gorki zat ook aan het strand maar tijdens een interne verbanning. De

plaats leek bepaald door de vriendin met wie hij toen leefde. In de literatuur lijkt Riga vaker vooral een stad van de liefde: Michail Koezmin reisde er zijn geliefde achterna die later zelfmoord pleegde. Kurt Tucholsky en Walter Benjamin ontmoetten beiden een vrouw uit Riga die hun leven bepaalde. Trouwens, ook Benjamins vriend, de befaamde 'neomarxistische' filosoof Ernst Bloch was getrouwd met een vrouw uit Riga, de adellijke beeldhouwster Else von Stritzky. Giuseppe Tomasi de Lampedusa trouwde in Riga met een Baltische barones. Ivan Boenin en Vladimir Majakovski hielden er voorleesreizen, de eerste op uitnodiging en volgens een getuigenis alleen in vrouwen geïnteresseerd, de tweede eigenlijk ongewenst, maar hij reisde wel zijn geliefde Lilja Brik achterna. Riga is ook de uiterst sombere stad waaraan de Duitse Wehrmachtsoldaat en dichter Johannes Bobrowski in de Tweede Wereldoorlog voorbij kwam.

Na de Tweede Wereldoorlog, toen Letland bijna een halve eeuw deel uitmaakte van de Sovjet-Unie, liet de toestroom van Russen de etnische balans ten nadele van de Letten omslaan. Riga had iets zeer aantrekkelijks voor mensen uit het binnenland: het strand en de zee. Het lijkt geen toeval dat de Schrijversbond van de Sovjet-Unie een huis voor haar leden inrichtte in Dubulti, in de strandzone Jūrmala bij Riga. Op de plaats van wat datsja's verrees begin jaren zeventig in de duinen, in het dennenbos, vlak aan zee een schrijversflat met negentig kamers. Buren waren de datsja van Sovjetpremier Kosygin en het vakantiecomplex van het televisiepersoneel. Nu ligt, niet toevallig, de residentie van de president van Letland in de buurt. Hier komen we ook Konstantin Paustovski tegen. Hij schreef aan zijn boek *De gouden roos* (1955) in een datsja in de duinen dat hij bij nacht opvoert als het laatste huis op aarde: 'Het kleine huis staat, als laatste vuurtoren, op de rand van een mistige afgrond. Hier breekt de aarde af. En daarom lijkt het verbazingwekkend, dat in het huis rustig licht brandt, de radio aanstaat, zachte tapijten stappen dempen, en op tafels opengeslagen boeken en manuscripten liggen.'¹⁰ Op deze plaats, op de kust van het Balticum herinnerde hij zich de Noordzee bij Nederland, die hij op dat moment nog niet in werkelijkheid had gezien, en vertelde zijn lezers over Multatuli en Van Gogh. De Moskoviet Aleksej Arboezov deed in Dubulti de ideeën op voor zijn toneelstuk *Ouderwetse comédie*, ten onzent populair onder de suggestieve titel *Herfst in Riga*. Ook dit stuk gaat weer over de liefde.

Kaart van Lijfland, getekend door Ludwig August Mellin (1791).

De Sovjet-Unie had met de Golf van Riga een heerlijke, soms voor korte tijd subtropische bestemming. Dat blijkt prachtig uit een brief van Dmitri Sjostakovitsj van 22 juni 1968 aan zijn vriend Isaak Glikman. Hij bevond zich in Majori, een wijk van Jūrmala: ‘Het is hier beter toeven geworden, de hitte is afgenomen. Trouwens, die hitte was ondraaglijk en ik dacht dat ik het niet zou uithouden en nu is het hier heel goed. [...] We logeren in een tweederangs badhotel. Het eten is beroerd, vies en weinig. Maar dat valt in het niet bij de zee en de wonderbaarlijke schoonheid.’¹¹ Na de val van de Sovjet-Unie stortte deze wereld ineen. De Moskouse elite was ineens een fantastisch vakantieoord kwijt, waar men het ook voor het zeggen had.

Genoemd zijn tot dusverre allemaal namen van mensen die van buiten naar Riga kwamen. Van de beroemdste zonen van Riga kan men zeggen dat ze vooral vertrokken: de filosoof Isaiah Berlin, de fotograaf Philippe Halsman, de danser Michail Barysjnikov, de regisseur Sergej Eisenstein, de theaterman Arkadi Rajkin, de violist Gideon Kremer, de dirigent Mariss Jansons. In Riga woonde wel de achtste wereldkampioen schaken Michail Tal, al was hij voortdurend op reis en stierf hij in Moskou. Riga heeft, buiten Letten die alleen in eigen land bekend zijn, geen beroemde schrijvers voortgebracht. Het heeft dus niet als